

PAISATGES SONORS

Campanes, campanars i campaners

Text: M. Carme Panella

Foto: Pere Sánchez

Definim el campanar com a l'edificació, construcció o torre destinada a aguantar les campanes. D'altra banda, en els diccionaris també veurem una altra entrada: portador de signes de la societat civil, patrimoni històric-artístic, poc valorat, a voltes fins i tot ignorat.

Vet-ho aquí: patrimoni poc valorat, a voltes ignorat. Els campanars, amb campanes (i/o rellotges) complien una funció social, civil o religiosa. Les campanes tocaven les hores, cridaven a missa, o convocaven la gent dels voltants per a qualsevol altre motiu. Arquitectònicament, la silueta de molts campanars ha esdevingut el signe d'identitat del poble o ciutat al qual representen en logotips i postals.

Resulta molt interessant fer-ne una revisió històrica, investigar la seva funció ara i abans, veure la gent que hi treballava (alguns encara hi treballen) i també analitzar la seva estructura arquitectònica.

Tots els pobles que en tenen un, n'estan cofois. És un signe identificatiu, el primer que es veu del seu nucli, el referent visual mentre es va arribant en cotxe o a peu. Recordem la lletra d'una cançó de Lluís Llach: *el meu país és tan petit, que des de dalt d'un campanar sempre es pot veure el campanar veí* ("País petit", Verges 50, enregistrat el 1981). I també recordem una sèrie de documentals de TV3 "*Catalunya des de l'aire*": qualsevol aproximació aèria de les càmares començava pel campanar del poble que es filmava.

Malauradament, en una societat estressada i amb moltes presses i sorolls de tota mena, la funció de les campanes ha quedat substituïda pels nostres rellotges. S'ha fet emmudir les campanes. En alguns casos, aquest gest ha estat pensat més per no molestar els visitants dels

nostres pobles que no pas per la utilitat o no de mantenir els tocs. Fins i tot, s'ha arribat a parlar de "contaminació acústica".

La funció del campanar sempre ha estat diversa: assenyalar les hores, convocar els creients per les diferents celebracions religioses, com a talaia defensiva o torre de guaita o per convocar el sometent ¹.

Artísticament, la seva importància és notable. Per això, la Direcció General del Patrimoni Artístic de la Generalitat de Catalunya inicià, ja fa temps, l'inventari de campanes i campanars de tot el país. Aquest inventari s'ha anat ampliant i s'ha completat amb el que també han fet els diferents bisbats, com ara el mateix de Girona, l'any 1996.

D'altra banda, el principal estadant a l'interior del campanar és la **campana**. En aquest sentit, i tenint en compte la campana no només des de la dimensió sagrada (religiosa) i antropològica (cohesionador de la comunitat), la campana ha estat un dels instruments musicals de percussió més importants de la història.

Apuntem aquí una definició científicoacústica de les campanes partint dels criteris dels musicòlegs germànics Erich von Hornbostel i Curt Sachs: *idiòfons d'entretoc –és a dir, que l'instrument es posa tot ell en vibració en ser colpejat– de percussió amb cavitat i amb vibració principalment a les vores, el qual pot ser percudit tant des de l'exterior com des de l'interior*. Aquesta definició la proposa Xavier Orriols en la introducció del llibre *Les campanes* de Joan Amades (1935), dins la col·lecció "Biblioteca de Tradicions Populars", en procés de reedició per part d'edicions El Mèdol de Tarragona (febrer del 2004).

La **campana** no només era un instrument de vida religiosa. Havia regulat la vida de tota la comunitat: la gent s'aixecava amb el toc de maitines; el toc de l'àngelus, al migdia, servia per fer la pausa per dinar; i el d'oració, per retirar-se al capvespre. És curiós veure com a Girona, poc a poc, hi ha hagut un intent de recuperar part d'aquesta tradició i ara es tornen a sentir la veu renovada d'algunes campanes, com les de les parròquies urbanes de Sant Narcís i el Mercadal. No només s'hi senten els tocs horaris, també s'hi senten els senyals que criden els fidels a la celebració eucarística o bé l'anunci de funerals. I encara queden petits racons, com la Vall de Sant Daniel, on el toc de les campanes que crida les monges de la comunitat a les diferents pregàries, seguint la regla de Sant Benet, esdevé un referent horari més per als veïns de la vall.

¹ Grup de gent armada no professionalitzada que s'ajuntaven en certs moments de crisi o perill ("metre so" = tocar campanes).

Tornant a l'aspecte més arquitectònic i patrimonial, segons el campanar i l'edifici que l'aixeca, podem trobar diferent nombre de campanes, totes elles amb nom de dona i totes elles també amb alguna inscripció en llatí, català o castellà (segons les èpoques). Posem-ne un parell d'exemples:

- *Vives voco, mortuos plango, fulgura frango.* És a dir, crido els vius, planyo els morts, desfaig les tempestes. És un bon resum de les funcions que tradicionalment han tingut les campanes.
- La campana Eulàlia de la Seu de Barcelona és més explícita: *per mi, els veïns mengen; per mi, es lleven; per mi, pregunen; per mi, comencen llurs tasques; per mi, descansen; per mi, viuen les escoles; per mi, es regeixen els espectacles; per mi, els curials guanyen; per mi, els metges guareixen; per mi, els clergues canten; i per mi, el senyor Jesús us porta a la glòria.*

El campanar, per tant, era i és el punt de referència visual i auditiu d'un poble, d'un veïnat o d'un barri. Era el símbol de la comunitat i el mitjà de comunicació a distància per la gent del camp i també per la gent de la ciutat, fins fa tot just quatre dies. Era l'equivalent al nostre actual telèfon mòbil.

Fins i tot, el seu toc tenia un punt de democràcia i de participació ciutadana: abans havia estat costum que tothom podia fer repicar les campanes al seu gust, mitjançant una retribució i posant-se d'acord amb el campaner. Aquest costum fou prohibit el 1885 perquè, deien, molestava el soroll als ciutadans. Però, si era així, per què no ho havien prohibit abans? Perquè hi havia hagut un canvi de mentalitat de la gent: s'havien tornat "moderns".

Intentem ara fer un resum, que de tant curt només pot servir de referent introductori, dels dos grans usos que han tingut tradicionalment les campanes: la crida al servei religiós i el toc civil de crida a la comunitat.

Serveis religiosos

L'ús ancestral de les campanes fou ritual i màgic abans de musical. Al llibre de *l'Èxode* ja es parla de petites campanes d'or als hàbits dels sacerdots jueus per protegir-los dels mals esperits. L'Església cristiana va adoptar la creença que el so del metall allunyava també els esperits malignes.

Les campanes més antigues han estat trobades a Cnossos (illa de Creta), són d'argila i daten del 2000 aC. A Xina, es conserven unes campanes de bronze datades, aproximadament, el 1400 aC; i, a l'Afganistan, se'n trobaren unes el 1000 aC.

En una capitular de Carlemany del 789 ja es parla del baptisme de les campanes, a les quals ja es donaria un nom i un "motto", és a dir, una inscripció pròpia. La majoria d'inscripcions que trobem gravades a les campanes ens parlen, en primera persona, de la tasca que els ha estat encomanada:

- lloar el Déu veritable
- convocar el poble (sometent, foc, atacs...)
- decorar les festes
- congregar el clergat
- foragitar les tempestes

Les campanes són batejades i beneïdes, tenen noms propis i, fins i tot, gaudeixen de padrins. Malauradament, han anat perdent la seva funció i pes específic en les celebracions i costums litúrgics. Ni tan sols se'n fa referència al nou dret canònic (a diferència del que passava amb l'antic). Repassarem, però, el lligam de les campanes amb la vella litúrgia. La seva funció fonamental era convocar els fidels als actes de culte que se celebraven a l'església.

Diuen que el primer que les va utilitzar fou St. Paulí de Nola, un sacerdot barceloní, cap al segle IV. Al segle VI la funció de convocar fidels ja ens surt documentada.

Als monestirs, el so de la campana cridava els monjos a oració, a les hores canòniques. Sant Benet de Núrsia ens les indicava en la seva Regla, però ens esmenta els "signum", no les campanes. L'horari que segueixen és el següent (segons hora solar):

- maitines: de 2/4 de 3 a les 3 de la matinada
- laudes: de 5 a 6 del matí
- prima: de 2/4 de 8 a les 8 del matí
- tercia: a les 9
- sexta: al punt del migdia
- nona: entre 2 i 3 de la tarda
- vespres: quan el sol es pon (depèn de l'estació de l'any)

-
- completes: cap a les 6 del vespre

La primera vegada que surt el mot “campana” com a tal és en un document de l’any 515, on es parla d’una campana “suspesa” (penjada) i no d’una campana de mà. Al segle IX, el seu ús ja s’ha estès per tota l’Europa Occidental Cristiana, tot i que la seva forma no era exactament la que nosaltres coneixem: era una làmina de ferro, de 4 o 8 cares. Poc a poc, s’anirà imposant la forma circular.

La gent es coneixia de memòria i sabia identificar els diferents tocs de campana. Repassem-los

- El toc de morts era un dels més tendres. Mitjançant determinades campanes es podia arribar a indicar el sexe, l’edat i la condició social del difunt.
- Les festivitats religioses de tot l’any litúrgic: Pasqua, Nadal, Pentecosta, festivitats de la Verge, sants patrons de cada contrada...
- Antigament, també era molt conegut l’acte de comunir (des del comunidor 2, porxo davant l’entrada), amb el qual uns tocs determinats de campana esdevenien instrument de defensa enfront dels perillosos fenòmens meteorològics adversos als pagesos: pedra, aigua, llamps.
- La gent, antigament, també identificava si s’estava practicant algun exorcisme a alguna persona de la parròquia. Així, la campana ens foragitava o espantava els mals esperits.
- Un altre toc dels més celebrats era el toc de bateig, que tenia una durada proporcional a la propina que pares i padrins havien donat al campaner. Aquest toc encara és utilitzat avui dia en algunes parròquies per a convocar la mainada del poble davant l’església, per poder rebre un bon grapat de confits de mans dels padrins.
- A tots aquests tocs cal afegir-hi, és clar, els que fan referència a l’horari monàstic. Els monestirs encara els fan servir, indicant als seus monjos i monges el moment de la pregària comunitària..

² Alguns d’aquests comunidors s’han restaurat d’un temps ençà. A les comarques de Girona cal destacar els de Llorà (Gironès) i el de Porqueres (Pla de l’Estany), tots dos dels considerats “de porxo”. Es poden consultar les diferents reformes al magnífic llibre *Bella Pedra Vella* (Diputació de Girona, 1995, pàg. 382 i 439) on hi figuren aquests dos i algun altre també prou interessant.

Tocs civils

La importància de les campanes i de la funció del campaner dins de la vida de pagès comença per la que es donava al *toc de temps* que tenia altres noms: *toc de tro*, *toc de núvol* o *toc de tempesta*: tenia la finalitat de trencar les tempestes, com es fa ara amb els coets. El principi científic és el mateix: el so és una ona expansiva que pertorba l'aire ja que s'hi transmet per les molècules. I una determinada ona de so podia esbandir els núvols i allunyar la pedregada. Per *tocar a temps* el campaner rebia una gratificació cada any, la importància de la qual depenia de les tempestes sofertes: com més pedregades, menys cobrava el campaner. En ocasió de la collita, aquests campaners passaven per les masies a cobrar en espècies: blat, ordi, vi i oli.

Els altres tocs civils eren els de *foc*, el de *festa*, el de la *crida*, el de *sang*, per anunciar una execució, i el de *seny del lladre* (*seny* = so, senyal), que comunicava al poble la possibilitat que s'estigués produint un robatori i reclamar ajut per agafar el culpable.

Afegim-hi una curiositat: hom conserva un document del 1392 de la Seu de Barcelona, on hi consta que els dos campaners que han estat contractats faran "gran, bell i notable seny", agafant el mot "seny" com a paraula arcaica que volia dir "so" de les hores. Potser d'aquí en derivaria la nostra expressió "*tenir seny*" en contradicció a una altra dita "*no tocar ni quarts ni hores*".

En el món civil, el toc de campanes també ha estat utilitzat per usos convencionals de marcar temps cronològic (toc de quarts i hores del rellotge) i per anunciar diferents actes de règim comunitari (reunió del consistori a l'Ajuntament), venda de peix i sal i el *toc de cordó*, en zones marítimes, per anunciar el risc de naufragi.

Desgraciadament, avui dia els homes han fet callar les campanes. Perquè tothom ja té rellotge i telèfons mòbils, perquè la ciutat està plena d'altres sorolls o bé perquè els molesta en excés el seu so. Només cal que recordem algunes polèmiques estiuencques entre vilatans i forasters en algun poblet de la costa. D'altra banda, qui vulgui conèixer els antics sons i tocs té poques opcions: consultar les diferents pàgines web que en parlen, visitar can Barberí de Girona, anar a Cervera i a Os de Balaguer o passejar-se pel Museu d'Història de Catalunya (Barcelona) on se'n conserva una gravació programada interactiva.

La llar de les campanes és el campanar, recòndit i equilibrat, familiar i acollidor en temps del romànic; esvelt, filigrana, alt i orgullós en temps del gòtic. Un patrimoni històric, musical i arquitectònic que hauríem de tenir present. Més enllà de la nostàlgia hi ha el dret de la població a conservar-lo. En aquest sentit, les iniciatives com les d'aquesta pàgina web que esteu consultant us ajudaran a fer-vos coneixedors d'aquest patrimoni que és de tots.

Girona, novembre de 2005

PRODIEMUS